

Zbyszko Chojnicki

*Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej*

Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne

**Socio-economic development and its axiological
aspects**

1. Wprowadzenie

Praca ta przedstawia pojęcia i zagadnienia dotyczące rozwoju społeczno-ekonomicznego w perspektywie aksjologicznej. Koncentruje się na określeniu podstawowych pojęć i omówieniu niektórych zagadnień odnoszących się do problematyki pracy. Prezentacja pojęć i zagadnień jest ograniczona do poglądów uznanych przez autora z pominięciem ich szerokiego kontekstu, zawartego w różnych teoriach.

Rozwój społeczno-ekonomiczny stanowi kluczowe pojęcie, wokół którego ogniskuje się problematyka zmian zachodzących w sferze społeczno-ekonomicznej. Znaczenie rozwoju społeczno-ekonomicznego trafnie charakteryzuje Stemplowski (1987, s. 5), który stwierdza, że „pojęcie rozwoju funkcjonuje zarówno jako produkt optymistycznej wizji i artykulacji interesów społecznych, jak i narzędzie analizy”.

U podstaw ujęcia aksjologicznego rozwoju społeczno-ekonomicznego leży przekonanie, że charakter i badania rozwoju nie są neutralne aksjologicznie, gdyż wartości są nieodłącznym składnikiem działalności ludzi, aktywizują ją i ukierunkowują. Wiedza dotycząca działalności ludzi zawiera pojęcia i twierdzenia wartościujące.

W pracy zostaną kolejno przedstawione: 1) pojęcie rozwoju społeczno-ekonomicznego, 2) podstawowe pojęcia aksjologiczne, 3) problemy aksjologiczne rozwoju społeczno-ekonomicznego.

2. Pojęcie rozwoju społeczno-ekonomicznego

W badaniach rozwoju społeczno-ekonomicznego występują różne koncepcje rozwoju. Nie będę ich omawiał. Konstrukcję pojęcia rozwoju społeczno-ekonomicznego przedstawię, rozpatrując dwa zagadnienia: 1) zakresu pojęcia rozwoju i jego odniesienia przedmiotowego, 2) charakteru rozwoju społeczno-ekonomicznego.

2.1. Zakres pojęcia rozwoju społeczno-ekonomicznego i jego odniesienie przedmiotowe

Rozwój społeczno-ekonomiczny dotyczy zmian zachodzących w sferze społecznej, głównie o charakterze ekonomicznym. Mimo że w badaniach zmian występujących w gospodarce na pierwszy plan wysuwają się aspekty ekonomiczne (badanie zjawisk i procesów ekonomicznych), to jednak nie mogą one być izolowane od aspektów społecznych. Stąd też trafniejszą nazwą dla tych zmian i rozwoju jest określenie „zmiany i rozwój społeczno-ekonomiczny” łączące oba aspekty.

Warto zauważyć, że w nauce ekonomii wyróżnia się według Chojaję (1998, s. 16) ekonomię polityczną w znaczeniu klasycznym. „Zachowuje ona swoje funkcje (...) dotyczące ekonomicznych aspektów życia społeczeństwa. Do tej sfery teorii ekonomicznej należą zainteresowania typami systemów społeczno-ekonomicznych, stosunkami własności, interesami i motywacją działalności gospodarczej”. Tak więc pojęcie zmiany i rozwoju społeczno-ekonomicznego mieści się w tym ujęciu.

Za podstawę badania i interpretacji przedmiotowej rzeczywistości społecznej należy przyjąć podejście systemowe i dynamiczne.

Podejście systemowe polega w zasadzie na ujmowaniu rzeczywistości w kategoriach systemowych. Rzeczywistość społeczna rozpatrywana w ujęciu systemowym składa się z różnorodnych systemów społecznych. Występują one na różnych poziomach złożoności, pełnią odmienne funkcje i przybierają różną postać. Systemy społeczne powstają, zmieniają się, zanikają wskutek działania różnorodnych procesów zarówno społecznych (ekonomicznych, politycznych, kulturowych), jak i przyrodniczych.

Klasyfikacja systemów społecznych jest niezwykle złożona i skomplikowana, nie będę więc podejmował próby jej przedstawienia. Należy jednak zwrócić uwagę na te systemy społeczne, które odgrywają podstawową rolę w kształtowaniu życia i działalności grup społecznych wyodrębnionych terytorialnie. Są to terytorialne systemy społeczne.

Terytorialne systemy społeczne można uznać za takie systemy społeczne, w których społeczność ludzi trwale zajmuje, zagospodarowuje i kontroluje określony obszar powierzchni ziemi, tj. terytorium (Chojnicki 1988, 1999). Spośród innych systemów społecznych wyróżnia je: 1) heterogeniczność składu, tj. występowanie w jego ramach obok zbiorowości ludzkiej również podłoża materialnego, stanowiącego środowisko egzystencjalne ludzi; 2) wieloaspektowa i globalna

integracja, tj. powiązań wewnętrznych nad zewnętrznymi; przy czym powiązania wewnętrzne składają się z trzech głównych typów relacji o charakterze systemotwórczym: ekonomicznych, politycznych i kulturowych; 3) samoorganizacja, tj. wytworzenie określonych mechanizmów samoregulacji i samokontroli warunkujących działanie systemu; 4) zróżnicowanie skali lub zasięgu przestrzennego (lokalny, regionalny, krajowy, ponadkrajowy, globalny), z którym związane są odmienne funkcje i stopnie otwartości.

Podejście dynamiczne należy traktować jako komplementarne w stosunku do podejścia systemowego. Dopiero połączenie tych podejść stwarza podstawę do całościowego ujęcia systemów społecznych. Z jednej strony, żaden system nie ma statycznego, niezmiennego charakteru, a z drugiej strony, systemowe ujęcie obiektów pozwala lepiej uchwycić i przedstawić złożoność, różnorodne aspekty i wzajemne związki zachodzące w toku ich zmian.

Ogólnie biorąc, podejście dynamiczne obejmuje problematykę zmian systemów. Rozpoznanie zmian systemów dotyczy nie tylko ich własności globalnych, składników i struktury, lecz także otoczenia i powiązań zewnętrznych.

Określenie zmian systemów społecznych, a zwłaszcza terytorialnych systemów społecznych, jest szczególnie trudne ze względu na ich ogromną złożoność oraz wewnętrzne i zewnętrzne uwikłanie strukturalne i nierównomierne tempo zmian ich składników. Mało kto wątpi zapewne, że systemy społeczne się zmieniają, chodzi natomiast o to, jak się to odbywa.

2.2. Charakter rozwoju społeczno-ekonomicznego

W zasadzie pojęcie rozwoju opiera się na pojęciu zmiany. Zmiana jest przejściem z jednego stanu rzeczy do innego stanu. W takim ujęciu rozwój określa się jako ciąg zmian, który cechują takie własności, jak: nieodwracalność, spontaniczność i monotoniczny charakter (Krajewski 1977, s. 26), odniesienie do pojęcia struktury (Zamiara 1977, s. 50), ukierunkowanie i nieodwracalność (Chojnicki 1989). Nie próbując rozstrzygnąć kwestii tych własności ani formułować jakiejś podstawowej (ontologicznej) definicji rozwoju, przejdę do charakterystyki rozwoju społeczno-ekonomicznego, mając jednak na uwadze podstawowy sens rozwoju.

Określenie rozwoju społeczno-ekonomicznego jako ciągu zmian polega na podaniu, co charakteryzuje te zmiany i co je wyznacza. Inaczej mówiąc, chodzi o to, jakie zmiany są rozwojem społeczno-ekonomicznym. Aby określić specyfikę rozwoju społeczno-ekonomicznego, trzeba odwołać się do charakteru procesów i celów zmian tworzących ten rozwój. W tej sprawie występuje jednak duża dowolność w ich rozumieniu i posługiwaniu się nimi. Proponuję w związku z tym przyjąć następujące ustalenia.

Charakter rozwoju społeczno-ekonomicznego wyznaczają procesy rozwojowe i (lub) cele rozwoju. Ogólnie procesy te są uporządkowanymi wewnątrznie sekwencjami zmian stanów rzeczy, czyli faz, w których zachodzi determinowanie jednych stanów przez następujące po nich inne stany. Determinowanie to przybiera różny charakter: determinowania przyczynowego, stochastycznego itp.

Z aktywistycznego punktu widzenia wyróżnia się dwa podstawowe typy lub modele procesów: 1) procesy spontaniczne, 2) procesy kierunkowe.

Procesy spontaniczne w systemie społeczno-ekonomicznym nie są ukierunkowane na osiągnięcie określonych stanów finalnych rozwoju, będących wynikiem świadomej i racjonalnej działalności ludzi jako określonych celów rozwoju. Nie są one celowo aktywizowane i sterowane przez ludzi, mają w zasadzie charakter samoorganizujący. Ich przebieg i stany rozpatrywane jako finalne można przewidywać, jeśli pozna się działanie mechanizmów determinujących te procesy. Mówi się o nich, że ich stan finalny „utworzył się sam” lub że powstał w procesie dziejowym.

Procesy kierunkowe w systemie społeczno-ekonomicznym natomiast są wytyczane przez działalność i zachowania ludzi (sterowanie, kontrolowanie) i nastawione na osiągnięcie pewnych wyróżnionych stanów finalnych procesów, które mogą stanowić realizację pewnych celów tej działalności. Procesy kierunkowe według Sztompki (2002, s. 439) cechują się tym, że „po pierwsze żadna faza procesu nie jest identyczna z jakąkolwiek inną (a więc proces jest nieodwracalny) oraz po drugie, że każda faza późniejsza w czasie przybliża (upodabnia) stan systemu do pewnego stanu wyróżnionego: preferowanego, upragnionego lub przeciwnie – postrzeganego negatywnie (a więc jakiegoś celu, standardu kierunkowego: pożądanego ideału, lub przeciwnie – nieuchronnego, fatalnego końca)”.

Procesy rozwoju społeczno-ekonomicznego są jego dynamicznymi składnikami, ukierunkowanymi na osiągnięcie jego celów. Według Sztompki (2002, s. 440) procesy rozwoju „charakteryzują się w porównaniu z innymi procesami kierunkowymi dwiema jeszcze dodatkowymi cechami: a) kierunek procesu jest pozytywny, tzn. z upływem czasu zwiększa się poziom pewnej zmiennej lub kompleksu zmiennych, ze względu na które proces rozpatrujemy (np. rośnie liczba ludności – mówimy o rozwoju demograficznym; zwiększa się produkt globalny społeczeństwa – mówimy o rozwoju gospodarczym (...)) oraz b) kierunkowa sekwencja zmian społecznych jest uruchomiana, popychana przez mechanizmy wewnątrzspołeczne (inaczej immanentne, endogenne czyli zamknięte w ramach rozważanego systemu)”. Należy dodać, że działają tu również czynniki egzogeniczne, gdyż każdy system funkcjonuje w pewnym otoczeniu, które oddziałuje na system poprzez różnorodne czynniki zewnętrzne.

Na rozwój społeczno-ekonomiczny składają się więc procesy rozwojowe spowodowane przez czynniki egzo- i endogeniczne, które wyznaczają przebieg i kierunek rozwoju. Należy zauważyć też, że procesy społeczno-ekonomiczne nie występują w izolacji od innych procesów i że zwykle są poprzedzane lub są następstwami innych procesów. Samych czynników rozwoju społeczno-ekonomicznego nie daje się w sposób ogólny bliżej określić, gdyż różnicują się w zależności od układu uwarunkowań, w których dokonują się zmiany społeczno-ekonomiczne, występujące w konkretnej sytuacji historycznej i geograficznej. Do czynników rozwoju regionalnego we współczesnych przemianach społeczno-gospodarczych w Polsce zalicza się: sferę instytucjonalną otoczenia biznesu, innowacyjność, klimat społeczny, inwestycje zagraniczne (Chojnicki, Czyż 2004, s. 17).

Charakterystyka celów rozwoju społeczno-ekonomicznego stwarza nie mniejsze trudności. Na ogół przyjmuje się, że cele rozwoju społeczno-ekonomicznego odnoszą się do sytuacji, w której zachodzi możliwość świadomego i racjonalnego oddziaływania na procesy rozwojowe, sterowania nimi lub kreowania. Cele te określają charakter działań zmierzających do ich realizacji. W związku z tym nasuwa się zagadnienie relacji celów i wartości. Jeśli przyjmujemy dość powszechnie uznawany pogląd, że wartości (oceny, normy) są nieodłączne od działalności ludzi, aktywizują ją i ukierunkowują, to wartości wyznaczają cele działalności, które mogą być wartościowane i określone normatywnie. Odnosi się to również do celów rozwoju społeczno-ekonomicznego.

3. Podstawowe pojęcia aksjologiczne

Podstawowymi pojęciami aksjologicznymi w znaczeniu teorii wartości są pojęcia wartości, ocen i norm, z tym że normy moralne jako powinności i zasady regulujące działalność ludzi zalicza się do etyki.

Wartości są różnie pojmowane, czego przejawem są spory o definicje wartości (Kloska 1982). Ograniczę się tu do charakterystyki tych pojęć wartości, które mogą być przydatne w rozważaniach nad rozwojem społeczno-ekonomicznym.

Jako punkt wyjścia do określenia charakteru wartości przyjmuję dwojakie pojmowanie wartości: przedmiotowe i atrybutywne. W ujęciu przedmiotowym wartości pojmuje się jako swoiste przedmioty intencjonalne, np. dobro, zło. W ujęciu atrybutywnym jako charakterystyki wartościujące obiekty, zdarzenia, procesy, czyli oceny. Dość trudno jest określić charakter wartości i ocen w sposób niezależny od siebie, gdyż ich pojęcia są wzajemnie uwikłane. Oceny orzekają o pewnych obiektach lub ich stanach, że są wartościowe, lub charakteryzują je ze względu na pewne wzorce ocen. Są twierdzeniami lub wypowiedziami, które mówią, co jest dobre lub złe, użyteczne lub nieużyteczne itp.

Normy natomiast stwierdzają, jak być powinno, jak się należy zachować lub postępować w określonych warunkach, jakie stany rzeczy powinny istnieć lub nie. Wyodrębnia się różne rodzaje norm postępowania. W kontekście tych rozważań warto zwrócić uwagę na podział norm na prawne i moralne. Według Ziemińskiego (1981, s. 14): „Normy prawne są traktowane jako normy mające uzasadnienie tetyczne w postaci aktów ich ustanowienia przez organy państwa dysponującego przymusem dla wymuszenia posłuchu dla tych norm. (...) Normy moralne traktowane są przede wszystkim jako normy mające uzasadnienie aksjologiczne w szczególnych rodzajach ocen podmiotu, który tym normom podlega”.

Szczególne znaczenie w odniesieniu do sfery działalności ludzi ma rozróżnienie wartości autotelicznych i instrumentalnych. Wartości autoteliczne mają bezwzględny charakter i są autonomiczne w tym sensie, że nie zależą od ich przydatności lub użyteczności. Wartości instrumentalne mają relatywny charakter.

Wartości te ujmuje się jako przedmioty aktualne lub intencjonalne, przydatne komuś lub użyteczne dla kogoś, lub też jako oceny przedmiotów (rzeczy), które określają ich przydatność. Według Znamierowskiego (1957, s. 218) wartości „są instrumentalne, gdy są narzędziem do osiągnięcia jakiegoś celu, a więc gdy mają wartość utylitarną”. Wartości instrumentalne można ściślej scharakteryzować za pomocą sformułowania Bungego (1996, s. 219), według którego „x jest wartością” znaczy tyle, co „x jest wartościowe (cenne) dla kogoś lub czegoś, w pewnym aspekcie i w pewnych warunkach i ze względu na pewien cel”.

Z punktu widzenia utylitarnego istotne znaczenie ma wyróżnienie ocen i norm instrumentalnych. Oceny instrumentalne dotyczą sytuacji, w których pewne stany są oceniane ze względu na ich następstwa i skutki przez nie wywołane (Nowak 1985, s. 271). Ziemiński (1981, s. 12) natomiast w ocenach instrumentalnych odróżnia dwa rodzaje elementów: element intelektualny, polegający na stwierdzeniu, że pewien stan rzeczy pociąga za sobą inny, oraz element oceny oczekiwanych skutków.

Normy instrumentalne określają sposób działania lub zachowania skuteczny dla osiągnięcia pewnych stanów rzeczy, a właściwie pewnych celów. Mają one więc postać wypowiedzi: „aby osiągnąć to a to, należy postępować tak a tak” (Nowak 1985, s. 272).

Rozpatrując charakter ocen i norm, trzeba jeszcze zwrócić uwagę na dwie kwestie. Pierwsza dotyczy statusu poznawczego ocen i norm w znaczeniu zasadniczym, a nie utylitarnym, a zwłaszcza ich adekwatności, tj. prawdziwości i fałszywości. Stanowiska w tej sprawie są podzielone. Z jednej strony przyjmuje się, że wyrażenia wartościujące nie opisują rzeczywistości, więc nie podlegają kwalifikowaniu jako prawdziwe lub fałszywe. Przyjmuje się więc ostry rozdział między faktami a wartościami. Z drugiej strony przypisuje się im wartość logiczną. Argumentacja za tym stanowiskiem jest zbyt obszerna, by ją tu przedstawić. Jednym z tych argumentów jest pogląd, że w odniesieniu do norm występuje zawsze ukryta teza, o możliwości działania lub zachowania, którego ta norma dotyczy, a która ma wartość logiczną, czyli że jest prawdą lub fałszem. Pogląd o braku wartości logicznej ocen i norm nie odnosi się do ocen i norm instrumentalnych, które w sposób jawny zakładają prawdziwość tez o związku między charakterem sposobów działania a osiągalnością pewnych stanów rzeczy.

Druga kwestia odnosi się do podwójnej zawartości szeregu pojęć dotyczących rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, które zawierają elementy opisowe i ocenne. Takie nazwy jak „kapitalizm” lub „gospodarka kapitalistyczna” czy „równość społeczna” oprócz treści opisowej zawierają pewien ładunek wartościujący, gdy są nieobojętne z punktu widzenia wartości ich użytkownika, który nadaje im pozytywną lub negatywną ocenę (Nowak 1985, s. 138).

Złożoność i wielowymiarowy charakter wartości ocen i norm w sferze zachowań i działalności ludzi trafnie przedstawia Gaus (1990, s. 1): „Pewne rzeczy lubimy albo uznajemy za interesujące lub użyteczne; innymi brzydzimy się lub czujemy do nich odrazę. Osądzamy pewne obiekty i działalności jako wartościowe lub bezwartościowe, i czasami dokonujemy wielkiego wysiłku, aby ocenić to, co uznajemy za wartość. Porównujemy wartość wielu rzeczy, działalności i sta-

nów rzeczy i te porównania mają istotne znaczenie dla naszych rozważań dotyczących tego, co powinniśmy zrobić. Gonimy za tym, co ma wartość, unikamy lub atakujemy to, co bezwartościowe; planujemy nasze życie wokół najbardziej hołubionych wartości. I stale dyskutujemy nad tym, co rzeczywiście jest, a co nie jest wartościowe, jednak nic nas nie zadziwia mniej niż fakt, że inni cenią sobie coś, w czym my znajdujemy niewiele lub żadnej wartości”.

4. Problemy aksjologiczne rozwoju społeczno-ekonomicznego

Rozpatrywanie tych kwestii obejmuje następujące zagadnienia: 1) rodzajów wartości w rozwoju społeczno-ekonomicznym, 2) relacji między potrzebami a wartościami, 3) roli wartości w strukturze rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz 4) aksjologicznego charakteru rozwoju społeczno-ekonomicznego.

4.1. Rodzaje wartości w rozwoju społeczno-ekonomicznym

Podstawą określenia charakteru aksjologicznego rozwoju społeczno-ekonomicznego jest podział wartości ze względu na ich zróżnicowanie podmiotowe i rzeczowe, tj. rodzaj działalności.

W ujęciu podmiotowym wyróżnia się wartości jednostkowe i publiczne. Wartości jednostkowe lub osobowe dotyczą sytuacji życiowej ludzi. Jedne mają charakter autoteliczny; są to wartości, które stanowią to, co ludzie cenią samo w sobie, np. sprawiedliwość (Grzegorzczak 1983, s. 38). Inne mają charakter instrumentalny; obejmują to, do czego jednostki dążą, jakie cele chcą realizować, jakie potrzeby chcą zaspokoić. Do wartości osobowych Bunge (1996, s. 221) zalicza wartości biologiczne (np. zdrowie, długowieczność) i psychologiczne (np. dobre samopoczucie). Wartości publiczne odnoszą się do działalności w sferze publicznej, zwłaszcza do celów, jakie się stawia w polityce społeczno-ekonomicznej. Są wyrazem dążeń zbiorowości ludzi i grup społecznych i ich potrzeb zbiorowych. W ujęciu rzeczowym odnoszącym się do rodzajów działalności, wartości dzieli się na ekonomiczne, społeczne, polityczne, kulturalne i ekologiczne (por. Hillier 1999).

W problematyce rozwoju społeczno-ekonomicznego zagadnienie wartości ekonomicznych wysuwa się na pierwszy plan. Pojęcie wartości ekonomicznych jest wysoce złożone i uwikłane w problematykę teorii ekonomicznych. Zagadnienie to jest przedmiotem sporów między różnymi orientacjami lub szkołami w rozwoju myśli ekonomicznych (por. Dyke 1981, Blaug 1992, tł. pol. 1995). Wartości ekonomiczne mają charakter instrumentalny. Według Dyke'a (1981, s.

22) podstawowe znaczenie ma rozróżnienie sformułowane przez Adama Smitha między wartościami użytkowymi (*use value*) i wartościami wymiennymi (*exchange value*). „Pojęcie wartości użytkowych (użyteczności) stanowi wyraz jej potoczne-rozumienia. (...) Pojęcie to odnosi się do przedmiotów, które są produkowane, pożyczane, sprzedawane ich użytkownikom. Zwykle nie staramy się uzyskać czegoś, co będzie bezużyteczne dla nas. (...) Wartości wymienne dotyczą innego aspektu ich potoczne-rozumienia. Zwykle gdy pytamy o wartość czegoś, chcemy wiedzieć, ile to kosztuje”.

W takim ujęciu wartości wymienne występujące w gospodarce rynkowej mają charakter ilościowy i pieniężny i są nieodłącznym i podstawowym wyrazem wartości ekonomicznych. Są one zasadniczym instrumentem informacyjnym i regulacyjnym w działalności ekonomicznej. Wartości użytkowe mają w zasadzie też charakter ekonomiczny, ale zawierają inne aspekty o charakterze pozaekonomicznym, dotyczące elementów estetycznych, kulturowych itp.

Rozpatrując charakter i rolę wartości ekonomicznych w problematyce rozwoju ekonomicznego, uważa się, że wartości pieniężne dotyczą przede wszystkim wzrostu gospodarczego, a tylko częściowo rozwoju społeczno-gospodarczego.

Wokół wartości ekonomicznych jako celów rozwoju społeczno-ekonomicznego toczą się zacięte spory. Są one związane głównie z krytyką systemu gospodarki kapitalistycznej ze strony zwolenników tzw. radykalnej ekonomii politycznej (Sayer 1995). Według Sayera (op.cit., s. 178) między wartością użytkową a wartością wymienną zachodzą istotne konflikty w określeniu celów i funkcjonowaniu systemów ekonomicznych. Jak twierdzi: „We wszystkich systemach gospodarczych cel produkcji wyraża się za pomocą wartości wymiennej w formie zysku, przy czym wartość użytkowa staje się środkiem do tego celu. Zresztą może być tak, że cele rzeczowe, które służą uzyskaniu wartości użytkowych, zostają podporządkowane minimalizacji kosztów lub maksymalizacji przychodów. (...) Jednak dominacja wartości wymiennej jako regulatora działalności ekonomicznej prowadzi też do głęboko irracjonalnego zachowania, jak to się dzieje w przypadku kryzysu nadprodukcji”.

Wartości społeczne dotyczą egzystencji i kondycji zbiorowości ludzi (np. sprawiedliwość, jakość życia) oraz tych przedmiotów potencjalnych i aktualnych, które zaspokajają zbiorowe potrzeby ludzi (np. dobrobyt, bezpieczeństwo, zdrowe warunki życia). Ich określenie jest trudne ze względu na to, że zakres pojęcia „społeczny” jest niezwykle szeroki i brakuje wyraźnych kryteriów jego wyodrębniania. Dotyczy to zwłaszcza relacji wartości społecznych do wartości ekonomicznych. Wartości społeczne ujmują się jako nadrzędne „ponad ekonomią” bądź równorzędne „poza ekonomią”. Dobrobyt jest wartością ponad ekonomiczną, a jego wymiary obejmują oprócz składników ekonomicznych, również takie składniki jak zaspokojenie określonych potrzeb. Wartości społeczne występujące na poziomie wartości ekonomicznych, takie jak np. poziom życia ludności, mogą konkurować z wartościami ekonomicznymi, takimi jak np. pełne zatrudnienie. Z wartościami ekonomicznymi i społecznymi są związane wartości polityczne, kulturalne i ekologiczne.

Wartości polityczne dotyczą różnych aspektów życia politycznego, a zwłaszcza charakteru i roli państwa i władzy. Z grubsza można wyodrębnić dwa rodzaje tych wartości. Jedne odnoszą się do charakteru i roli władzy państwowej w relacji między państwami lub w obrębie organizacji państw (Unia Europejska). Wartością taką jest suwerenność. Drugi rodzaj to wartości dotyczące charakteru ustroju państwa, takie jak np. ustrój demokratyczny, stabilność polityczna, oraz wartości związane ze stosunkiem władzy do obywateli, np. wolność obywatelska, partycypacja polityczna itp.

Wartości kulturalne dotyczą sfery inwencyjnej i edukacyjnej ludzi i zaspokajania ich potrzeb w tej dziedzinie. Odnoszą się zarówno do zachowań ludzi (uczenie się), jak i wytworów symbolicznych (wiedza naukowa) i materialnych (dzieła sztuki). Przykładowo wartościami tymi są efektywność nauczania, powszechność oświaty, rozwój nauki.

Wartości ekologiczne dotyczą postawy wobec stanu przyrody, jaki ukształtował się i dalej kształtuje w wyniku oddziaływania na nią społeczeństwa oraz zwrotnych oddziaływań przyrody na ludzi. Sama przyroda jest coraz bardziej pojmowana w kategoriach społecznych jako środowisko przyrodnicze człowieka, do którego stosuje się praktyki społeczne, np. w postaci zarządzania. To społeczne uprzedmiotowienie przyrody koncepcyjnie wciąga ją w krąg problematyki rozwoju społeczno-ekonomicznego. W tej sytuacji rozpatrywanie stanu i zmian zachodzących w przyrodzie w kategoriach aksjologicznych prowadzi do wyodrębnienia wartości, które bierze się pod uwagę w wyznaczaniu celów rozwoju społeczno-ekonomicznego. Do podstawowych wartości o charakterze ekologicznym należą np. czystość przyrody, równowaga ekologiczna, ład ekologiczny.

Z punktu widzenia określenia celów rozwoju społeczno-ekonomicznego istotne znaczenie ma ustalenie listy wartości i uporządkowanie ich w postaci hierarchicznego układu. Wymaga to jednak określenia wyraźnych kryteriów identyfikacji wartości i ich porównywalności (podporządkowanie lub nadrzędność). Podstawą takiego układu jest wybór naczelnych wartości. Wobec różnych rodzajów wartości powstaje problem, jaki rodzaj wartości wziąć pod uwagę, tym bardziej że mogą one być sprzeczne. Przesłanki wyboru mają głównie charakter doktrynalny i wiążą się z różnymi teoriami rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zagadnienie to jest trudne do zobiektywizowania i często wyraża różne preferencje ideologiczne teoretyków rozwoju.

4.2. Potrzeby a wartości

Pojęcie potrzeby jest niejednoznaczne. Za Kocowskim (1982, s. 69) przyjmuję, że potrzeba to tyle, co pewien warunek określonego celu człowieka. Konkretny warunek może być opisany szczegółowo treścią potrzeby. Opisuując lub analizując potrzeby najczęściej mówimy o „przedmiotach potrzeb”. Stąd termin „potrzeba” można uznać za równoznaczny z terminem „przedmiot potrzeby”.

Kategoryzacja i zestawienie listy potrzeb człowieka jest wysoce sporne. Kocowski, który przedstawia taką listę, wyróżnia pięć głównych kategorii potrzeb

ludzkich: potrzeby egzystencjalne, potrzeby prokreacji i rozwoju, potrzeby funkcjonalne, potrzeby społeczne i potrzeby psychiczne.

W sprawie relacji między wartościami a potrzebami występują według Misztal (1980, s. 127) dwa stanowiska: jedno o ich odrębności, drugie o ich wzajemnej zależności. Przyjmując stanowisko o ich wzajemnej zależności można wyróżnić oddziaływanie wartości na potrzeby i odwrotnie. W odniesieniu do potrzeb determinowanych głównie biologicznie i społecznie Misztal (op. i loco cit.) następująco przedstawia relacje pomiędzy wartościami i potrzebami: „Wartości rozumiane jako przedmioty stanowią środki zaspokojenia potrzeb tak biologicznych jak i społecznych. Wartości rozumiane jako przekonanie stanowiące elementy kultury mogą natomiast być rozpatrywane jako determinanty potrzeb społecznych bądź jako swoiste usprawiedliwienie potrzeb biologicznych. Wartości będące elementami świadomości jednostek mogą przy tym leżeć zarówno u podstawy kształtowania się jej potrzeb, jak i powstawać w odpowiedzi na wcześniej ukształtowane potrzeby”.

Problemy celów i wartości nie można rozpatrywać w oderwaniu od charakteru potrzeb i odwrotnie. Zachodzi bowiem między nimi wzajemne oddziaływanie. Powstawanie i kształtowanie nowych potrzeb zależy w znacznym stopniu od możliwości ich zaspokojenia i ulega zmianom wraz ze wzrostem społeczno-ekonomicznym.

4.3. Aspekty aksjologiczne w strukturze rozwoju społeczno-ekonomicznego

Zarówno cele, jak i procesy rozwoju społeczno-ekonomicznego cechuje wyraźny charakter aksjologiczny. Z obszernej problematyki tego zagadnienia rozpatrzę dwie kwestie: A) aksjologicznego charakteru celów rozwoju, B) aspektu aksjologicznego jako współczynnika wartościującego w procesach rozwoju.

A) U podstaw określenia aksjologicznego charakteru celów rozwoju społeczno-ekonomicznego występuje pytanie, czy cele rozwoju są zawsze zaangażowane aksjologicznie, czy też mogą być aksjologicznie neutralne. W zasadzie przyjmuje się pogląd o aksjologicznym charakterze celów rozwoju społeczno-ekonomicznego. Upraszczając sprawę, kwestię tę sprowadzę do rozpatrzenia tezy: „cele są wartościami”.

Przede wszystkim nie należy interpretować tej tezy jako tożsamości pojęciowej celu i wartości w sensie kategorii ontologicznych, chociaż werbalnie nieraz tak się to formuluje. Mówi się np., że bezpieczeństwo jest wartością i że bezpieczeństwo jest celem rozwoju. Stąd też relacje między celami a wartościami można pojmować dwojako: a) cele realizują wartości; b) cele podlegają wartościowaniu.

Pierwsze ujęcie – cele realizują wartości – podkreśla obok odrębności wartości i celów ich powiązanie. Znajduje to swój wyraz w orzekaniu o wartościach i celach. Kiedy np. „bezpieczeństwo ludzi” uznaje się za wartość, to cel realizujący tę wartość można sformułować jako „zapewnienie bezpieczeństwa ludziom”.

Drugie ujęcie – cele podlegają wartościowaniu – odnosi się do przedmiotowego pojmowania celów jako wyróżnionych stanów finalnych rozwoju. Ze względu na przyjęte kryteria ocen można je kwalifikować jako dobre lub złe, dodatnie lub ujemne, użyteczne lub nie dla kogoś lub czegoś.

Odrzucając koncepcję tożsamości pojęciowej, oba te ujęcia określają ich znaczenie przez relacje między nimi.

B) Aksjologiczny aspekt procesów rozwoju społeczno-ekonomicznego ukierunkowanych na realizację celów rozwoju można określić jako wartościujący współczynnik, który odnosi się przede wszystkim do przebiegu i funkcjonowania tych procesów i działania czynników warunkujących lub determinujących je. Procesy te mogą być regulowane i kontrolowane w zależności od możliwości sterowania nimi. Zarówno przebieg i funkcjonowanie tych procesów, oddziaływanie czynników na nie, jak i regulowanie (działania regulatywne) mogą być oceniane ze względu na ich skuteczność i efektywność w osiąganiu stanów docelowych jako celów rozwoju.

W aktywistycznym ujęciu działania regulatywne stanowią środki realizacji celów i wraz z określonymi celami tworzą układ > cele, środki < nazywany też działaniem celowym. Należy zauważyć, że rezultaty działania mogą nie doprowadzić do pożądanego celu (stanu docelowego), a same działania mogą mieć niezamierzone skutki uboczne, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Działania celowe ocenia się jako efektywne, jeśli ich rezultat jest bliski celowi. Określenie tej efektywności jest zwykle stopniowalne.

Działania celowe stanowią nieodłączny składnik procesów rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jednak nie wszystkie procesy dadzą się kontrolować poprzez działania celowe. Odnosi się to zwłaszcza do zmian systemów społeczno-ekonomicznych, cechujących się wysoką złożonością oddziaływań wewnętrznych i zewnętrznych. Jest to istotny problem polityki rozwoju społeczno-ekonomicznego, zarówno w skali krajowej, jak i regionalnej i lokalnej.

Głównym instrumentem regulowania działań celowych są reguły społeczne. Samo pojęcie reguł społecznych jest różnie rozumiane w zależności od ich kontekstu kulturowego (por. Sztompka 2002, s. 259). W odniesieniu do problematyki działalności i rozwoju społeczno-ekonomicznego za reguły społeczne uznaje się normy instrumentalne dotyczące zachowań i działalności ludzi i grup społecznych, na ogół o celowym charakterze. Określają one sposoby działania lub zachowań zmierzających do osiągnięcia pewnych stanów. Są więc „przepisami” na dokonanie czegoś. Jeśli mają być efektywne, muszą co najmniej nie być sprzeczne z prawidłowościami społecznymi i przyrodniczymi. Przykładem może być nieefektywność działań niezgodnych z prawidłowościami „lex persimoniae” (Chojnicki 1992, 1999, s. 386). Sterowanie procesami rozwojowymi o celowym charakterze musi być zgodne z określonymi regułami dotyczącymi procesów rozwojowych.

4.4. Aksjologiczne aspekty rozwoju społeczno-ekonomicznego

Rozpatrując tę problematykę, skoncentruję się na dwóch kwestiach: A) charakterystyce postępu społeczno-ekonomicznego, B) zagadnieniu rozwoju społeczno-ekonomicznego jako przedmiotu wartościowania.

A) Pojęcie postępu mieści się w pojęciu rozwoju. Można je traktować jako odmianę pojęcia rozwoju o charakterze wartościującym (Chojnicki 1989). Według Krajewskiego (1977, s. 33) „przez postęp rozumie się rozwój od szczebli (...) niższych do wyższych. Definicja postępu jest przeto oparta na definicji «wyższości»”. Określenie „wyższy”, „niższy” uważa więc za wartościujące.

W takim ujęciu postęp społeczno-ekonomiczny jest rodzajem rozwoju, w którym kierunek zmian jest wartościowany pozytywnie. Pozytywny charakter kierunku tych zmian określa przejście od stanów niżej cenionych do stanów wyżej cenionych jako faz rozwoju. Zakłada to pewną hierarchię wartości, które cechują te stany.

Przeciwieństwem postępu jest regres, który zachodzi wtedy, gdy następuje cofnięcie się do stanów rozwoju, które zaszły wcześniej i były niżej cenione, bądź też przejście do stanów niżej wartościowanych niż stan już osiągnięty.

Określenie pojęcia postępu (i regresu) może mieć charakter bezwzględny lub względny, relatywny. Określenie postępu bezwzględnego stwarza jednak zasadnicze trudności związane z ustaleniem obiektywnych kryteriów postępu. Za takie, w odniesieniu do rozwoju społeczno-ekonomicznego, można by przyjąć zwiększenie różnicowania i integracji zachodzących w systemach społeczno-ekonomicznych (por. Krajewski 1977, s. 36, Chojnicki 1989).

Trudności związane z ustaleniem obiektywnych (bezwzględnych) kryteriów postępu w odniesieniu do zmian zachodzących w sferze społeczno-ekonomicznej, określanych jako postęp, uzasadnia przekonanie, że należy je rozpatrywać w ujęciu relatywno-wartościującym. Jak twierdzi Zamiara (1977, s. 51), pojęcie postępu „odzwierciedla (...) bowiem raczej ludzką skalę ocen, aniżeli obiektywne cechy świata, fakt iż procesy rozwoju wznoszącego się wartościujemy na ogół pozytywnie, a procesy rozwoju opadającego negatywnie”.

Relatywne ujęcie postępu w sferze społeczno-ekonomicznej (w społeczeństwie) można scharakteryzować następująco. Według Sztompki (2002, s. 442–443): „Żadna zmiana nie jest postępowaniem (ani regresem) sama w sobie; może natomiast uzyskać kwalifikację postępu, gdy stanie się przedmiotem rozpowszechnionej w jakiejś zbiorowości pozytywnej oceny, dokonanej w myśl pewnych kryteriów aksjologicznych. (...) Tak więc postępowość (regresywność) jest zawsze zrelatywizowana. Po pierwsze do jakiejś zbiorowości, która takie oceny formułuje. To, co za postępowe uważa jedna grupa, klasa, naród, może nie być uważane za takie przez inną zbiorowość”. Na przykład – reforma rolna. „Po drugie, postępowość jest zrelatywizowana historycznie – to, co za postęp jest uważane dziś, mogło wcale nie być traktowane jako postępowe wczoraj, a nawet mogło uchodzić za regresywne”. Na przykład – nowe wynalazki, swoboda obyczajów. „Po trzecie,

postępowość (...) jest zrelatywizowana do przyjętych kryteriów postępu (uznawanych wartości) – to, co postępowe w myśl jednego kryterium, może nie być postępowe w myśl kryterium konkurencyjnego, a nawet może z tej perspektywy stanowić regres. I tak np. uprzemysłowienie jest postępowem, gdy za kryterium przyjmujemy wzrost produkcji, ale nie jest postępowem, gdy za kryterium uznamy przetrwanie naturalnego środowiska”.

W charakterystyce postępu zasadnicze znaczenie mają wartości, jakie przyjmuje się za podstawę ustalenia kryteriów postępu. Dużą rolę w tym odgrywiają doktryny ideologiczne, które same zresztą zawierają jawne lub ukryte założenia wartościujące.

B) Problematyka rozwoju społeczno-ekonomicznego jako przedmiotu wartościowania dotyczy głównie oceny jego roli jako instrumentu kształtowania przemian rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, a w szczególności systemów społeczno-ekonomicznych. W ramach tej problematyki występuje szereg zagadnień, spośród których rozpatrzę następujące kwestie, głównie o charakterze ekonomicznym: a) rozwoju jako wzrostu, b) modernizacji jako współczesnej fazy rozwoju, c) roli rozwoju w przekształcaniu społeczeństw i gospodarek, d) etycznego aspektu rozwoju.

a) Pojęcie wzrostu dotyczy ilościowego ujęcia rozwoju społeczno-ekonomicznego. Odnosi się głównie do zmian ilościowych ukierunkowanych na cele i wartości ekonomiczne, które polegają na powiększaniu produkcji dóbr i usług mierzonych różnymi wskaźnikami produkcji globalnej, dochodu narodowego itp. Rozpatrując rozwój społeczno-ekonomiczny w kategoriach wzrostu ekonomicznego, mówi się o rozwoju wysokim, średnim, niskim, a nawet zerowym (Chojnicki 1989). Identyfikowanie rozwoju społeczno-ekonomicznego ze wzrostem ekonomicznym jest negatywnie oceniane. Zwraca się uwagę, że wzrost ekonomiczny, rozpatrywany nawet w ramach realizacji wartości ekonomicznych, nie zawsze prowadzi do wzrostu dobrobytu, pełnego zaspokojenia potrzeb i poprawy dystrybucji dóbr. Stąd też we współczesnych teoriach rozwoju społeczno-ekonomicznego kwestionuje się pierwszoplanową rolę dynamiki wzrostu ekonomicznego, ukierunkowanego na realizację wartości czysto ekonomicznych.

b) Pojęcie faz rozwoju ekonomicznego pozwala wyodrębnić całościowo przełomowe zmiany, zachodzące w systemach społeczno-ekonomicznych. Fazy przełomowych zmian określa się ewolucyjno-historycznie lub analitycznie-klasyfikująco. Ujęcie ewolucyjno-historyczne dotyczy dziejów społeczeństw, w których wyróżnia się kolejne stadia, w jakich znajdują się różne kraje (Chołaj 1998, s. 57). W ujęciu analitycznym fazy te wyznacza się nie w znaczeniu stadiów ewolucyjno-historycznych, jakie przechodzi każda społeczność, lecz w postaci modeli (typów) faz rozwoju.

Na gruncie teorii rozwoju wyodrębnia się analityczne modele faz rozwoju społeczno-ekonomicznego. Dość powszechny jest pogląd, że współczesną fazę rozwoju określa się mianem modernizacji. Ma stanowić przejście od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego. Sama koncepcja modernizacji jako modelu lub typu rozwoju jest niejednoznaczna. Sztompka (2002, s. 508) definiuje modernizację „jako zbliżenie się do społeczeństwa w sposób zamierzony, celowy,

planowany, do uznanego modelu nowoczesności, najczęściej do wzorca jakiegoś istniejącego społeczeństwa uznanego za nowoczesne”. Według Chołaja (1998, s. 50) „nie można stawiać znaku równości pomiędzy modernizacją a nowoczesnością. (...) Nowoczesność jest skutkiem modernizacji. W porównaniu z tradycyjnym, społeczeństwo zmodernizowane odznacza się zasadniczo odmiennymi parametrami. (...) Pojęcie modernizacji odnosi się do splotu procesów kumulujących się i wzajemnie oddziałujących na siebie, a więc tworzenie kapitału i mobilizacji zasobów, rozwój sił wytwórczych i wzrost wydajności pracy, urbanizacja, upowszechnienie szkolnictwa, sekularyzacja wartości i norm etycznych itd. (...) Zjawiska te wzajemnie się warunkują występując z reguły łącznie, lub co najwyżej przejściowo opóźniają się niektóre z nich”?

Spośród bogactwa problemów związanych z modernizacją należy zwrócić uwagę na następujące zagadnienia: 1) podział fazy modernizacji rozpatrywanej ekonomicznie na industrializację i postindustrializację; każda z tych faz wyznacza inne kryteria i charakter procesów modernizacyjnych; 2) szerszy związek modernizacji z cywilizacją europejską, co utrudnia jej uniwersalizację o kraje o odmiennej kulturze cywilizacyjnej; 3) kształtowanie się nowej fazy rozwoju społeczno-ekonomicznego poprzez wyłonienie się nowych form i struktur ekonomicznych, społecznych, politycznych i kulturowych, określanych nazwą postmodernizacji. Koncepcja postmodernizacji jest przedmiotem debat i nie uzyskała w pełni uznania (Harvey 1992, Chojnicki 1993).

c) Rozwój społeczno-ekonomiczny rozpatrywany jako instrument przekształcania społeczeństwa i gospodarki świata jest przedmiotem krytyki prowadzonej na gruncie teorii rozwoju, a zwłaszcza ich radykalnych wersji (por. Booth (ed.) 1994, Escobar 1995). Krytyka ta odnosi się do pojęcia rozwoju społecznego, sytuacji rozwojowej świata, charakteru celów i wartości.

Przede wszystkim podnosi się, że koncepcja rozwoju społeczno-ekonomicznego jako instrumentu polityki rozwoju jest zawężana do zagadnień wzrostu gospodarczego i działalności modernizacyjnej, co nie pozwala uchwycić całej złożoności różnych sytuacji rozwojowych w ujęciu przedmiotowym, czasowym (historycznym) i geograficznym (por. Domański 2004). W związku z tym coraz bardziej zwraca się uwagę na rolę aspektu ekologicznego i cywilizacyjnego. Szczególnie dotyczy to koncepcji ekorozwoju, ochrony środowiska przyrodniczego i eksploatacji zasobów naturalnych.

Głównym przedmiotem krytyki jest sytuacja rozwojowa świata, a zwłaszcza stan jego zagospodarowania. Cechuje je wielkie zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego, zarówno w ujęciu geograficznym (kraje zacofane, niedorozwinięte, trzeci świat, polaryzacja, peryferyjność), jak i nierówności sytuacji życiowej i bytowej ludzi. Stwarza to napięcia i konflikty społeczne i polityczne zarówno w obrębie społeczności krajów, jak i między nimi. Przejawem i wyrazem tego jest problematyka rozwoju regionalnego i lokalnego (por. np. Parysek 1996, 1997, Chojnicki, Czyż 2004, Churski 2008).

Krytyka sytuacji rozwojowej świata odnosi się głównie do charakteru gospodarki kapitalistycznej. U jej podstaw występują różne względy ideologiczne i pragmatyczne. Uważa się, że koncepcja wzrostu gospodarczego i modernizacji

jest determinowana charakterem gospodarki kapitalistycznej. Jej mechanizmy, funkcjonowanie i wartości warunkują rozwój społeczno-ekonomiczny.

Szczególnego znaczenia nabiera też sprawa aksjologicznego charakteru rozwoju społeczno-ekonomicznego. Przede wszystkim zwraca się uwagę na dominujące znaczenie wartości ekonomicznych jako podstawy wartościowania rozwoju i jego celów. Spory o charakter rozwoju społeczno-ekonomicznego stają się coraz bardziej sporami aksjologicznymi. Całościowe wartościowanie rozwoju dotyczy przede wszystkim charakteru naczelnych wartości rozwoju. O ile oceny rozwoju dokonuje się na podstawie kryteriów wartościowania w sensie instrumentalnym, to naczelne wartości rozwoju ujmuje się autotelicznie i określa się w perspektywie etyczno-moralnej.

d) Na gruncie rozważań nad etycznymi aspektami rozwoju, za naczelną jego wartość uznaje się przede wszystkim sprawiedliwość społeczną. Według Harcourta (1997, s. 9) „rozwój zawsze dotyczy polityki realizowania sprawiedliwości społecznej”. Należy dodać, że sprawiedliwość uważa się za podstawową kategorię etyczną i moralną (Ziemiński 1981, s. 29). Grimes (1999, s. 66), referując poglądy na temat charakteru sprawiedliwości społecznej, przytacza opinię Friedmana, że podstawa poszukiwania większego poziomu sprawiedliwości społecznej poprzez rozwój, musi zawierać prawa człowieka, prawa obywatelskie i pomyślność ludzi. Powołuje się w tym na encyklikę „Sollicitudo rei socialis” (30 XII 1987), w której Jan Paweł II wyraził przekonanie o moralnej istocie rozwoju.

Zagadnienie moralno-etycznego charakteru rozwoju znacznie rozszerzyło problematykę aksjologicznego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Podkreśla to Smith (2000, s. 157), twierdząc, że „promocja rozwoju jest głębokim normatywnym projektem związanym z koncepcją dobra człowieka”. Rozpatrywanie rozwoju społeczno-ekonomicznego w etycznej perspektywie otwiera więc nowe pole badań nad rozwojem i stanowi istotny wkład w zrozumienie charakteru rozwoju.

Literatura

- Blaug M., 1992. *Tł. pol. 1995. The methodology of economics or how economists explain.* Press Syndicate of the University of Cambridge. *Tł. pol.: Metodologia ekonomii.* PWN, Warszawa.
- Booth D. (ed.), 1994. *Rethinking social development.* Methuen, London.
- Bunge M., 1996. *Finding philosophy in social science.* Yale University Press, New Haven-London.
- Chojnicki Z., 1988. Koncepcja terytorialnego systemu społecznego. *Przegląd Geograficzny*, 60, 4, s. 491-510.
- Chojnicki Z., 1989. Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego. [W:] A. Kulkliński (red.), *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski. Rozwój Regionalny. Rozwój Lokalny.* Samorząd Terytorialny, 18, s. 107-121.
- Chojnicki Z., 1992. *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej.* [W:] Z. Chojnicki, T. Czyż (red.), *Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski.* Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 9-19.

- Chojnicki Z., 1993. Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego. [W:] *Polonia, quo vadis? Studia Regionalne i Lokalne*, 12, 45, s. 166–204.
- Chojnicki Z., 1999. Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2004. Główne aspekty regionalnego rozwoju społeczno-gospodarczego. [W:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 13–24.
- Chołaj H., 1998. Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne. Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Churski P., 2008. Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Domański B., 2004. Zróżnicowanie i warunki gospodarki regionów. Suplement do dyskusji na temat teorii Alfreda Lösch. *Przegląd Geograficzny*, 74, 2, s. 157–178.
- Dyke C., 1981. *Philosophy of economics*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Escobar A., 1995. *Encountering development*. Princeton University Press, Princeton.
- Friedmann J., 1992. *Empowerment: The politics of alternative development*. Blackwell, Oxford.
- Gaus G., 1990. *Value and justification*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Grimes S., 1999. Exploring the ethics of development. [In:] J.D. Proctor, D.M. Smith, (ed.), *Geography and ethics. Journeys in moral terrain*. Routledge, London–New York, p. 59–71.
- Grzegorzczak A., 1983. Próba treściowego opisu świata wartości i jej etyczne konsekwencje. Ossolineum, Wrocław.
- Harcourt W., 1997. The search for social justice. *Development*, 40, p. 5–11.
- Harvey D., 1992. *The condition of postmodernity*. Blackwell, Cambridge–Oxford.
- Hillier J., 1999. What values? Whose values? *Ethics, Place and Environment*, 2, 2, p. 179–199.
- Kłoska G., 1982. Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych. PWN, Warszawa.
- Kocowski T., 1982. *Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa*. Ossolineum, Wrocław.
- Krajewski W., 1977. Pojęcia rozwoju i postępu. [W:] J. Kmita (red.), *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*. PWN, Warszawa, s. 21–45.
- Misztal M., 1980. *Problematyka wartości w socjologii*. PWN, Warszawa.
- Nowak S., 1985. *Metodologia badań społecznych*. PWN, Warszawa.
- Parysek J. (red.), 1996. *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Parysek J., 1997. *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Sayer A., 1995. *Radical political economy*. Blackwell, Cambridge–Oxford.
- Smith D.M., 2000. *Moral geographies. Ethics in a world of difference*. University Press, Edinburgh.
- Stemplowski R., 1987. *Rozwój jako przedmiot dyskusji*. [W:] *Ameryka Łacińska. Dyskusja o rozwoju*. Warszawa.
- Sztompka P., 2002. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Znak, Kraków.
- Zamiara K., 1977. W sprawie statutu pojęć ontologicznych rozwoju i postępu. [W:] J. Kmita (red.), *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*. PWN, Warszawa, s. 46–52.
- Ziemiński Z., 1981. *Podstawy nauki o moralności*. UAM, Poznań.
- Znamierowski C., 1957. *Oceny i normy*. PWN, Poznań.

Ryszard Domański

*Akademia Ekonomiczna w Poznaniu
Katedra Ekonomiki Przestrzennej i Środowiskowej*

Modelowanie ewolucji przestrzennego zagospodarowania: zjawiska, koncepcje, modele

Modelling the evolution of spatial development: phenomena, conceptions, models

1. Wprowadzenie

Ewolucja jest nowym kierunkiem rozwoju geografii ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Po okresie dominacji problematyki przestrzennej, środowiskowej i funkcjonalnej, zainteresowania badaczy zajmujących się tymi dyscyplinami zaczęły przesuwać się ku dynamice i ewolucji. Pojawienie się nurtu dynamicznego i ewolucyjnego było wynikiem oddziaływania wewnętrznych potrzeb rozwoju obu nauk, jak również nacisku potrzeb społecznych, zwłaszcza planowania przestrzennego i regionalnego oraz dążenia do rozwoju trwałego (podtrzymywalnego).

Jesteśmy na początku ewolucyjnego paradygmatu geografii ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. O ile wiadomo, pierwsza rozprawa naukowa zmierzająca intencjonalnie w kierunku ewolucyjnym, pojawiła się w Polsce w ostatniej dekadzie XX wieku (Domański 1997). Odzew nie był zbyt silny, ale powstały, na razie nieliczne, dalsze rozprawy inspirowane, poza wewnętrznymi potrzebami nauki, dążeniem do stworzenia teoretycznych podstaw koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, która, z natury rzeczy, ma charakter długookresowy.

Na takim tle zrodziła się koncepcja niniejszego opracowania. Ma ono na celu zarysowanie, na podstawie wcześniejszych publikacji i przez ich usystematyzowanie, ewolucyjnej teorii przestrzennego zagospodarowania. Postępowanie badawcze jest zgodne z wytycznymi metodologii geografii ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Od opisu i analizy zjawisk, będących przejawami procesów ewolucyjnych, przechodzi się do koncepcji wyjaśniających te procesy, aby następnie nadać im strukturę logiczną w postaci modelu. Treść artykułu wyrażona jest